

PRIKAZI I OSVRTI

Šarl Irijart, BOSNA I HERCEGOVINA — PUTOPIS IZ VREMENA USTANKA 1875-1876, Iro »Veselin Masleša«, Sarajevo 1981.

U red putopisa koji su obogatili našu kulturno-istorijsku baštinu svakako spada i djelo francuskog publiciste i novinara španskog porijekla Šarla Irijarta. Objavljivanjem prevoda ovoga putopisa Biblioteka »Kulturno nasljeđe« IRO »Veselin Masleša« ponovo se vratila svojoj prvobitno zamišljenoj programskoj orijentaciji — publikovanju djela izvornog kulturno-istorijskog sadržaja.

Evropska javnost se počela upoznavati sa životom u Bosni i Hercegovini tek od sredine XIX vijeka. Otvaranje konzulata evropskih država u bosanskom ejaletu (od 1865. vilajetu) omogućilo je da se o Bosni i Hercegovini počne pisati podrobnije u raznim novinama i časopisima, a pojavljuju se i publikovani putopisi preko kojih, može se slobodno reći, pitanje najzapadnije osmanske provincije postaje tema dana. Ustanak u Hercegovini i Bosni 1875. godine privukao je i Irijarta kao, uostalom, i mnoge druge ljude njegova vremena, jer je otvaranje velike istočne krize za evropsku javnost značilo početak značajnih i zanimljivih događaja na istoku, kojima su popunjavani stupci dnevne i periodične štampe. Veliki broj zabilješki o balkanskim zemljama, među kojima je i Bosna i Hercegovina, bio je upravo tada sređen i objavljen, kao što su i neka od zanimljivih djela upravo tada doživljavala sistematizovana i ponovljena izdanja.

Šarl Irijart je bio u Bosni prvi put 1874. godine, kada je došao iz Trsta preko Zadra i Knina. Vjerovatno je tada boravio i u Beogradu gdje je, kako sam piše, upoznao neke od pomagača antiturskog pokreta. Oba ova putovanja opisao je u ovom putopisu.

Opis svog putovanja Irijart počinje od Trsta gdje se prvi put susreo sa šarenilom boja i ljudi, poslovnim svijetom koji spaja istok i zapad. Na putu prema Bosni on je prošao kroz Istru, posjetio Buzet, Pazin, Poreč i Pulu. Zatim se preko Zadra uputio u Bosnu karavanom koji mu je ličio na »tatarsku hordu«.

Prilikom posjete Bosni 1875. godine, Irijart je krenuo iz Trsta preko Zidanog Mosta, Zagreba i Siska. Putovanje je obavio u svojstvu dopisnika. Svi ovi gradovi bili su predmet njegovih putopisa. Posebno je zanimljiv njegov opis Zagreba za koji kaže da je veoma čist grad koji predstavlja prestonicu Trojednice, da je potencijalni centar buduće jugoslovenske države i važno kulturno i političko središte. U Zagrebu se posebno zainteresovao za život ljudi. Ostavio je opis hotela »Imperijal«, bio u pozorištu, obilazio zagrebačke kafe, boravio u okolini grada, ostavivši pri tom niz zanimljivih motiva i detalja iz života ljudi.

Na putu za Bosnu zadržao se u Sisku. Odatle se uputio u Kostajnicu, prvo u Hrvatsku, a zatim u Bosansku (Tursku), odakle ga je vratio nazad tamošnji mudir. Na putu prema Novom Irijart nailazi na 400-500 bosanskih izbjeglica. Veoma slikovito, autor putopisa opisuje prelazak izbjeglica preko Une ne izostavljajući da kaže nešto o njihovom socijalnom položaju. On govori o raspoloženju krajišnika prema izbjeglicama, ustanku i turskim vlastima. Na bosanskoj granici Irijart je uzrok ustanka shvatio kao borbu između obrađivača zemlje i njenih vlasnika. Detaljnije piše o nezavidnom položaju izbjeglica koji na samoj granici postaju žrtve raznih lihvara, švercera i ucjenjivača.

Prešavši u Bosnu Irijart se uputio željezničkom prugom Dobrljin — Banjaluka. U opisu se zadržao na objašnjenju istorije izgradnje mreže željezničkih pruga u evropskom dijelu Osmanskog Carstva. Veoma su zanimljivi i do sada kod nas malo poznati Irijartovi podaci o prvoj željezničkoj pruzi u Bosni i Hercegovini (prihodi od prodatih karti, broj putnika, željezničko osoblje itd.).

U putopisu je posvećeno dosta prostora opisu Banjaluke u vrijeme početka ustanka, nesigurnosti hrišćana, kao i Irijartovom susretu sa Depolom, austrougarskim konzulom u Banjaluci. Opisano je i raspoloženje katolika iz okoline Banjaluke, koji su od turskih vlasti dobijali oružje i municiju za borbu protiv ustanika.

Zanimljivost Irijartovog putopisa je i u opisu turske vojske. On o tome govori na više mjesta, a posebno kada se našao u jednoj koloni koja je išla od Banjaluke prema Svinjaru, odnosno od Svinjara prema Berbiru (Bos. Gradiška). Opisani su nizam, redifa, bašibozuci, njihova odjeća, naoružanje, borbeni poredak, disciplina kao i motivisanost za borbu. Kao veliki nedostatak u otomanskoj vojsci Irijart uzima veliku razliku između turskog oficira i vojnika.

U posebno poglavlju pod nazivom »Raja« Irijart je pokušao da objasni klasnu strukturu bosanskohercegovačkog društva i njegovu evoluciju od pada Bosne pod tursku vlast. On pokušava da objasni problem povezanosti islamizacije i klasnih suprotnosti u Bosni i Hercegovini. Određen prostor posvećen je feudalnoj klasi, njenim

specifičnostima, kao i političkom i ekonomskom ponašanju. Ne malo prostora posvećeno je opisu pokušaja reformi u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX vijeka. Ustanke u XIX vijeku Irijart definiše kao socijalne. Osnovni i stalni uzrok njihovoj pojavi, a posebno ustanku iz 1875, on vidi u zloupotrebama vezanim za ubiranje zakupljenih poreza. Vanjski faktor u ustanku 1875. ne stavlja u prvi plan.

Unutrašnje motive za ustanak autor putopisa, sasvim opravdano, traži u poreskoj politici turskih vlasti. Tom pitanju posvećeno je cijelo jedno poglavlje. Pored pregleda poreskih obaveza stanovnika Bosne i Hercegovine, autor daje podatke o načinu njihovog ubiranja, zadržavši se posebno na pitanju funkcionisanja sistema zakupa. On dalje govori o radnoj obavezi stanovništva — kuluku — kao i o obavezi poznatoj kao komora.

Jedno od pitanja kojima se u procesu pokušaja reformisanja bavila osmanska vlast bilo je sudstvo. Irijart nas upoznaje sa strukturom i funkcionisanjem sudova u Bosni i Hercegovini. Zanimljivost ovoga poglavlja je u tome što autor analizira i ocjenjuje rad pojedinih sudskih instanci. On piše da je sudski postupak usmen. Sva dokumentacija vrhovnog sudije (mule) u Sarajevu može se smjestiti u nekoliko vrećica, jer se u vođenju sudskog procesa i dokumentacije o tome ne uzima u obzir vođena rasprava na sudu. Hrišćani su unaprijed osuđeni da izgube spor zbog načina suđenja i svjedočenja.

Pitanje slobode vjeroispovjesti Irijart uvrštava u uzroke ustanka kao vrlo važan faktor. Iako je načelo ravnopravnosti svih sultanovih podanika, bez obzira na religiju, bilo proklamovano u više reformskih akata, hrišćani, posebno pripadnici pravoslavne vjeroispovijesti, to pravo nisu ostvarili u potpunosti. Irijart piše o proklamovanju akata zaštite katolika u Bosni i Hercegovini od dolaska Turaka, ponašanju lokalnih vlasti kada je u pitanju otvaranje škola, crkava i sl. On ne propušta da podvuče turkofilsku orijentaciju pravoslavnih fanariotskih mitropolita, koji su svoju pastvu posmatrali samo sa aspekta sopstvenog bogaćenja.

U posljednjem, XIII poglavlju, pod nazivom »Ustanak«, putopisac se osvrće na neposredni povod za izbijanje ustanka, navodeći za to objašnjenja koja potiču od ustanika i turskih vlasti. Detaljnije govori o razvoju ustanka u Hercegovini u ljeto i jesen 1875. godine. Šire opisuje strateške probleme na koje nailazi turska armija kad je u pitanju pojačavanje i snabdjevanje u kontekstu međunarodnih odnosa na Balkanu i taktike ustanika, potpuno prilagođene vojno-geografskom položaju zemlje. On navodi da je u Hercegovini u vrijeme izbijanja ustanka bilo samo 1.800 turskih vojnika, raspoređenih u više utvrđenja, s komandom u Monastiru (Bitolju). U početku su ustanici bili brojniji od turske armije i trebalo je da prođe nekoliko nedjelja da se armija organizovano suprotstavi ustanicima. Irijart pokušava da napravi procjenu broja ustanika, uključujući i broj stranaca izvan Bosne i Hercegovine. Podjesen 1875, prema našem putopiscu, moglo je biti oko 1.000 stranih dobrovolja-

ca. Isto tako, on pokušava da locira ustaničke snage u Bosni i Hercegovini i da im odredi ciljeve, naglašavajući rascjepkanost ustaničkih snaga na pojedine odrede okupljene oko pojedinih vođa, pri čemu ugled vođe nije značio i veći broj snaga oko njega. On se zadržava na opisu naoružanja ustaničkih odreda i načinu vođenja borbe. Od vođa koje nabraja, Irijart na prvo mjesto stavlja Miću Ljubibratića za kojeg tvrdi da je kao vojskovođa »od početka imao svoju opštu koncepciju, a kao političar — plan koji treba ostvariti«, a da u ustanku ne samo da nije uspio ostvariti svoj plan, već je možda »bio žrtva svojih ideja« (144). Od ostalih ustaničkih vođa izdvaja Peku Pavlovića, Don Ivana Musića, Luku Petkovića, Popa Žarka, Lazara Soćicu i neke druge. Irijart smatra da je uloga stranaca u ustanku precijenjena. Od stranaca on ističe dr Kostu Grujića, Francuza Barbje-a i Holanđanku Merkus.

Irijart najviše pažnje posvećuje ustanku u Hercegovini i to u toku 1875, dok o ustanku u Bosni i događajima iz prve polovine 1876. malo govori, mada putopis obuhvata period do početka rata između Srbije i Crne Gore sa Turskom. Stiče se utisak da je pisac putopisa, u želji da napravi pregled ustanka i onoga što mu je neposredno prethodilo, koristio svoje znanje stečeno ne na licu mjesta, nego iz drugih izvora. S pravom primjećuje da cilj ustanka u Bosni i Hercegovini nije reforma osmanske vlasti, već dovođenje u pitanje prisustva te vlasti uopšte. Želju ustanika za autonomijom i izbijanje ustanka u Bugarskoj Irijart tumači kao narušavanje integriteta Otomanske Imperije i postavljanje istočnog pitanja u njegovoj najoštrijoj formi.

Izdaje Irijartovog putopisa »Bosna i Hercegovina — Putopis iz vremena ustanka 1875-1876.« popraćeno je predgovorom prof. dr Rade Petrovića u kojem je u kraćim crtama prezentirano prisustvo djela Šarla Irijarta u našoj naučnoj i kulturnoj javnosti, dat pregled njegovih važnijih radova publikovanih u posebnim knjigama ili u časopisima i čitaocu ponuđena opšta ocjena putopisa kao istorijskog izvora. Prevod sa francuskog jezika napravio je mr Vladimir Osipov. Na kraju teksta Irijartovog putopisa prevodilac je u vidu napomena dao dodatna objašnjenja pojedinih imena i pojmova. Knjiga je opremljena registrom imena, a publikovane su i svih petnaest ilustracija koje su date uz pariško izdanje.

Uzevši u cjelini, za Irijartov putopis može se reći da je to svojevrsan dokument vremena u kome je nastao. Irijart ne spada u red onih stranaca koji su znali i razumjeli jezik zemlje i koji su duže vremena živjeli u Bosni i Hercegovini. Njega je u Bosnu dovela znatiželja. Tim prije on u pristupu materiji o kojoj piše nema predrasuda o zemlji kroz koju putuje, on je čovjek koji savim neobavezno bilježi svoja zapažanja onoga što vidi i što čuje. To nikako ne znači da nema svoj stav, ali to je stav Evropljanina koji u sebi nosi svoj pogled na svijet. U tome je možda i najveća vrijednost ovog putopisa čiji su redovi i u prevodu na naš jezik namjenjeni širokom krugu čitalačke publike.

mr Ibrahim Tepić